

UOT-316.42

Natəvan NƏCƏFOVA

Bakı Dövlət Universiteti, dissertant (Azərbaycan)

natavannadjafova@rambler.ru

VALIDEYN HİMAYƏSİNDƏN MƏHRUM OLMUŞ UŞAQLARIN CƏMİYYƏTİN FƏAL ÜZVLƏRİ KİMİ FORMALAŞMASI SOSİOLOJİ TƏDQIQAT KONTEKSTİNDƏ

Məqsəd: valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqların cəmiyyətin fəal üzvləri kimi formalaşması istiqamətində dövlət tərəfindən aparılan sosial siyasətin bəzi məqamlarının və bu sahədə atılan addımların araşdırılması.

Metodologiya: cəmiyyətin bu kateqoriyadan olan uşaqlara münasibəti empirik sosioloji tədqiqat kontekstində qiymətləndirilmişdir. Aparılan sosioloji sorğunun nəticələri təhlil edilmiş, ümumiləşdirmələr aparılmış və nəticə çıxarılmışdır.

Elmi yenilik: respublikamızda kimsəsiz və valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqların uşaq müəssisələrində yaşayışı və ya bu müəssisələrdən ailələrə verilməsi, tərbiyəsi, habelə müəssisə həyatını başa vurduqdan sonra cəmiyyətə integrasiyası məsələləri araşdırılmış, əməli tövsiyələr irəli sürülmüşdür.

Açar sözlər: uşaq evi, cəmiyyət, Dövlət proqramı, stereotiplər, uşaq müəssisələri, valideyn, himayə.

Hər bir dövrdə valideyn qayğısından məhrumiyyətin acısını yaşayan uşaqlar mövcud olub. Tarixə nəzər salsaq görürük ki, müxtəlif səbəblərdən – müharibə və təbii fəlakətlərin baş verməsi nəticəsində kimsəsiz qalmış uşaqlar ilk gündən bu məqsədlə yaradılmış sığınacaqlara yerləşdirilirdilər. Bu uşaqları övladlığa və ya monastırlara götürür, valideynlərini itirmiş və valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqları himayəyə götürənlər üçün evlər tikilirdi. Ümumiyyətlə, bu tipli müəssisələrin tarixi çox qədimdir [7, s. 6].

Bu tipli ilk müəssisələrin eramızın 335-ci ilində Konstantinopolda yaranması və Orta əsrlər boyu inkişaf etdiyi qeyd olunur [7, s. 5]. Digər mənbədə isə ilk müəssisənin III əsrdə Konstantinopolda yaradıldığı və uşaqların öldürülməsinin qarşısını almaq məqsədi daşdığı bildirilir [6, s. 4]. Valideynlərini itirmiş uşaqlar problemini tədqiq edən məşhur çex tədqiqatçıları Y.Lanqmeyer və Z. Mateyçekin fikrincə, bu, eramızın IV əsrinə təsadüf edir. Rusiya pedaqoji ensiklopediyasında ilk tərbiyə evinin 787-ci ildə Milanda yaradıldığı qeyd olunur [4, s. 7]. Valideynlərini itirmiş uşaqlar üçün ilk yaradılan müəssisələr körpələr evi olub. Bu tip müəssisələrə qeyri-qanuni nikahdan olan və atılmış uşaqlar dünyanın bütün ölkələrində anonim olaraq qəbul edilirdi və hətta uşağı qəbul edən müəssisə işçisi belə uşağın kim tərəfindən atıldığından xəbərsiz olurdu. XIX əsrin əvvəllərində artıq Avropa və Amerikanın əksər iri şəhərlərində sığınacaqlar var idi. Orta əsrlərdə İtaliyada Katolik kilsəsi atılmış uşaqlar üçün xüsusi evlər ayırmış və bu təcrübə sonradan bütün Avropaya yayılmışdır [8, s. 4]. Valideynlərini itirmiş uşaqlar üçün ilk sığınacaqlar, adətən, monastırların nəzdində yaradılırdı və yalnız XVIII-XIX əsrlərdə dövlət tərəfindən himayə olunmağa başlanıldı.

Rusiyada sağlamlıq imkanları məhdud körpələr üçün ilk sığınacaq Novqorod şəhərində mitropolit İov tərəfindən 1706-cı ildə yaradılmışdı. I Pyotr isə 10 tərbiyə evi açaraq bu işi dövlət himayəsinə götürdü. Daha sonra belə sığınacaqlar Moskvada (1764), Sankt-Peterburqda (1770) və digər quberniyalarda açıldı [7, s. 5].

1917-ci ildə çar Rusiyası ərazisində 30.000 uşağın tərbiyə aldığı 583 uşaq evinin olması faktı Rusiya pedaqoji ensiklopediyasında öz əksini tapmışdır (bura həmçinin Azərbaycan

ərazisində fəaliyyət göstərən 4 sığınacaq da aiddir) [5, 260]. Bolşevik çevrilişindən sonra valideynlərini itirmiş uşaqlar üçün olan bütün müəssisələr bağlandı və uşaqların tərbiyə və qayğısı üzrə məsuliyyəti dövlət tam olaraq öz üzərinə götürdü. Üç yaşınadək olan uşaqlar üçün "Körpələr evi", üç yaşından böyük uşaqlar üçün isə "Uşaq evi" adlanan uşaq müəssisələri yaradıldı. 20-ci əsrin 50-60-cı illərində genişmiqyaslı sosial qayğı siyasətinin yenidən təşkili nəticəsində uşaq evlərinin əksəriyyəti internat-məktəblərinə çevrildilər [4, s. 8].

Uşaqların valideyn himayəsindən məhrum şəkildə böyüməsinin mənfi tərəfləri haqqında ilk elmi araşdırmalar XX əsrin əvvəllərinə aiddir. I, daha sonra II Dünya müharibəsi, güclü iqtisadi böhranlar və sosial fəlakətlər, məcburi kütləvi evakuasiyalar valideyn himayəsindən məhrum olmuş, atılmış, didərgin düşmüş uşaqlar probleminin yaranmasına səbəb oldu. II Dünya müharibəsi zamanı çoxsaylı insan tələfatından sonra (56 milyondan 27 mln-nu Sovet İttifaqının payına düşmüşdü) qadınlar işləməyə həvəsləndirildi və uşaqlar üçün internat məktəblərinin xidmətlərindən istifadə etmə zərurəti artdı.

Azərbaycanda uşaqlar üçün qayğı mərkəzləri Azərbaycan neft milyonçuları tərəfindən 1910-cu illərin əvvəllərində, I Dünya müharibəsində valideynlərini itirmiş uşaqlara qayğı göstərmək məqsədilə yaradılmışdır [6, s. 4].

II Dünya Müharibəsindən sonra keçmiş sovet ölkələri, o cümlədən Azərbaycan Respublikasında da sağlamlıq imkanları məhdud, valideyn himayəsindən məhrum olmuş və sosial cəhətdən müdafiəyə ehtiyacı olan ailələrin uşaqları üçün dövlət himayəsi sistemi yaradılmış və inkişaf etdirilmişdir. Bu sistem bütövlükdə dövlətin nəzarətində olmuş və yalnız dövlət büdcəsindən ayrılan vəsait hesabına maliyyələşdirilmişdir [6, 4].

Müstəqilliyini bərpa etdikdən sonra Azərbaycanda 63 dövlət uşaq müəssisəsində 20 mindən artıq uşaq yaşayır və təlim-tərbiyə alır. Digər keçmiş sovet ölkələri ilə müqayisədə bu o qədər də böyük rəqəm olmasa da, Azərbaycan xalqının adət-ənənələrinə uyğun deyildi. Ermənistanın Azərbaycana təcavüzü nəticəsində uşaqların valideynlərini itirməsi, qaçqın və məcburi köçkün ailələrin maddi vəziyyətinin aşağı olması və digər sosial amillər də uşaq müəssisələrində uşaqların sayının artmasına səbəb olmuşdu. Bir çox keçmiş sovet ölkələri kimi sovet hakimiyyətinin dağılmasından sonra Azərbaycan da maliyyə böhranına məruz qaldı ki, bu da əhalinin həyat şəraitinin aşağı düşməsinə və yoxsulluğun artmasına gətirib çıxardı, çoxuşaqlı ailələrin vəziyyətinin yoxsulluq həddinə çatması ilə nəticələndi. O zaman ölkədə yaranmış vəziyyət əztəminatlı ailələrin uşaqlarının sosial xidmətlərdən istifadə imkanlarını azaltdı. Mövcud vəziyyətin yaxşılaşdırılması üçün bir çox məqsədyönlü tədbirlər görülməyə başlandı. 90-cı illərin sonundan başlayaraq UNİCEF və digər beynəlxalq təşkilatlar tərəfindən dövlət uşaq müəssisələrinin və orada təlim-tərbiyə alan uşaqların vəziyyəti araşdırılmağa başlandı. Uşaqların fiziki, sosial, emosional, psixoloji və intellektual inkişafı sahəsində əhəmiyyətli işlər görüldü [6, s. 4].

Araşdırmalar nəticəsində uşaq evləri və internat məktəbləri haqqında məlumatlar toplanıb Heydər Əliyev Fonduna təqdim edildi və bu məlumatların təhlili əsasında "Uşaq evləri və internat məktəblərinin İnkişafı Proqramı" adlı 5 illik Dövlət Proqramı hazırlandı. Proqram çərçivəsində görülməli tədbirlər nəticəsində bu tip müəssisələrin bir çoxu yenidən qurulmuş, əsaslı təmir edilmiş, yeni inventar və avadanlıqlarla təchiz edilmişdir. Bu tip müəssisələrdə ailə ocağından məhrum olmuş uşaqlar üçün ev şəraitinə maksimum yaxın olan mühit yaradılmışdır. Bu işlər Heydər Əliyev Fondunun Prezidenti Mehriban xanım Əliyevanın şəxsi təşəbbüsü ilə həyata keçirilmişdir. Fondun Prezidenti bu sahədə dünyanın aparıcı ölkələrinin mütərəqqi təcrübəsindən istifadə olunması zərurətini də önə çəkərək qeyd etmişdir: "Konkret problemləri həll edərkən global problemləri də unutmaq olmaz. Məsələn, uşaq evləri və internat məktəblərinin bütün sisteminin sovet pedaqogikası və təhsilin sovet sistemi ilə idarə olunması çərçivəsində yarandığını nəzərə almaq son dərəcə vacibdir. Ona görə də digər

ölkələrin təcrübəsindən faydalanmaq və istifadə etmək üçün qapıları açmaq zəruridir. Heç bir dövlət müəssisəsi, gözəl təmir olunmuş, ən müasir avadanlıqla təmin edilən məktəb belə heç zaman ailə mühitini əvəz edə bilməz. Fondun ən vacib və böyük məqsədlərindən biri də bu təhsil müəssisələrində təlim-tərbiyə alan uşaqların ailə şəraitinə maksimum dərəcədə yaxın tərbiyə almasını təmin etməkdir” [6, s. 4].

Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan Respublikası dövlət müstəqilliyi əldə etdikdən sonra İnsan hüquqları ilə bağlı bir sıra beynəlxalq konvensiyaları ratifikasiya etmişdir. Bunlardan biri, 1992-ci ildə ratifikasiya edilmiş Uşaq Hüquqları Konvensiyasıdır. Konvensiyadan irəli gələn vəzifələri həyata keçirmək məqsədilə uşaq hüquqları ilə bağlı müxtəlif qanunlar, Prezident fərmanları və Nazirlər Kabinetinin qərarları qəbul edilmişdir. Bu sənədlərə əsasən, ailədə böyümək hər bir uşağın hüququdur, ailə isə uşağın sağlam inkişafı və cəmiyyətə integrasiyası üçün ən uyğun mühitdir. Həmin Konvensiyanın tələblərinə əsasən dövlət uşaq müəssisələrindən uşaqların bioloji və ya digər alternativ ailələrə verilməsi, bu uşaqların hüquqlarının qorunması daim diqqət mərkəzində olmalı, uşaqları qəbul edən ailələrə sosial yardım edilməlidir.

Bütün bunları nəzərə alaraq “Azərbaycan Respublikasında dövlət uşaq müəssisələrindən uşaqların ailələrə verilməsi (De-institusionalizasiya) və alternativ qayğı Dövlət Proqramı (2006-2015-ci illər)” hazırlandı və 2006-cı il martın 29-da ölkə Prezidentinin 1386 nömrəli Sərəncamı ilə təsdiq olundu. Proqram De-institusionalizasiya ilə bağlı işlərin genişləndirilməsi, səmərəli tədbirlərin həyata keçirilməsi və konkret müsbət nəticələrin əldə edilməsinə yönəlmişdir [1].

Valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqların uşaq müəssisələrinə düşmələri, orada uzun müddət qalmaları bir problemdir, yetkinlik yaşına çatıb uşaq müəssisələrini tərk etdikdən sonrakı yaşantılar, harada qalmaları, hansı işlərlə məşğul olmaları daha böyük problemdir. Belə ki, bu problemlərlə yanaşı cəmiyyətdə bu kateqoriyadan olan insanlara birmənalı yanaşılır, bəzən cəmiyyətdə insanlar onları özlərindən kənarlaşdırır, onları artıq adam hesab edirlər. Düzdür, bu cür insanların əksinə fikirləşənlər, onlara doğmaları kimi qayğı göstərənlər də var. Bu məqamda cəmiyyətdə uşaq müəssisələrinin məzunları haqqında formalaşan sosial stereotiplərin nə olduğunu düşünməyə dəyər. Çox az tədqiqatçılar tərəfindən tədqiq edilmiş mövzunu araşdırmaq məqsədi ilə tərəfimizdən sosioloji sorğu keçirilmişdir.

Sorğumuza təsadüfi seçmə üsulu ilə müəyyənləşdirdiyimiz 100 respondent cəlb edilmişdi. Gender bərabərliyini yaratmağa çalışdığımız sorğuda iştirak edən respondentlərin 53%-i qadın, 47%-i isə kişi idi. 71%-i 18-39 yaş qrupu arasında, 29%-i isə 40-70 yaş qrupu arasında olan respondentlərin 69%-i ali təhsilə, 31%-i isə orta təhsilə malik idilər.

Uşaq müəssisələrinin məzunları haqqında formalaşan sosial stereotipləri öyrənməzdən əvvəl uşaqların uşaq müəssisələrinə düşmə səbəbləri, yaşadıkları müddətdə oradakı vəziyyətləri haqqında Azərbaycan cəmiyyətinin ictimai rəyini öyrənməyə çalışdıq. Sosioloji sorğunun nəticələrinə görə uşaqların uşaq evlərinə düşməsinin əsas səbəbi kimi valideynlərin öz övladlarından imtina etmələri - 28%, valideynlərin sosial vəziyyətinin aşağı səviyyədə olması - 15%, valideynlərin hər ikisinin vəfatı və uşağa baxanın olmaması - 22%, valideynlərdən birinin vəfat etməsi, digər valideynin yenidən ailə həyatı qurması və yeni ailənin uşağı qəbul etməməsi - 7%, valideynlərin boşanması - 3%, valideynlərin həbsxanada olması - 1%, valideynlərin valideynlik hüququndan məhrum edilməsi - 5% olaraq göstərilir.

Qeyd etdiyimiz kimi, bir sıra valideynlər sosial vəziyyətlərinin aşağı səviyyədə olması səbəbilə uşaqlarını uşaq müəssisələrində yerləşdirirlər. Cəmiyyətimizdəki sosial stereotipləri öyrənmək məqsədilə verdiyimiz suala respondentlərin əksəriyyəti – 80%-i bu cür valideynlərə haqq qazandırmadıqlarını qeyd etmişlər. 20% respondent isə onlara bəraət qazandıraraq,

övladlarını da özlərilə ucurma aparmaqdansa, dövlət himayəsinə verməyin məqsədəuyğun olduğunu bildirmişlər.

Digər bölmələrdə qeyd etdiyimiz kimi, uşaqların uşaq evlərinə düşmələrinin digər bir səbəbi də, valideynlərin uşaqlarından imtina etməsidir.

Rəyi soruşulanların əksəriyyətinin - 75%-in fikrincə, uşaq evləri kimsəsiz uşaqların şəxsiyyət kimi formalaşmasında böyük rol oynayır.

Nəticələrin təhlili zamanı məlum olmuşdur ki, rəyi soruşulanların əksəriyyətinin – 51%-in gəlidi qənaətə görə valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqlar savadlarına görə ailə mühitində böyüyən uşaqlardan geri qalırlar. 39%-in fikrincə isə onlar arasında heç bir fərq yoxdur, onlar bərabər səviyyədədirlər. Respondentlərdən 5 nəfərin gəlidi qənaətə görə isə valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqlar savad cəhətdən ailə mühitində böyüyən uşaqlardan üstünlüklər. 5%-in fikrincə isə valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqların savadlarına görə ailə mühitində böyüyən uşaqlardan üstün, aşağı və ya eyni səviyyədə olmaları onların özlərindən, eyni zamanda düşdükləri həyat şəraitindən asılıdır.

“Valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqlar cəmiyyət və vətən üçün faydalı insan ola bilirmi?” sualına respondentlərin 7%-i “xeyr” cavabını vermişdir. Bunu onunla əsaslandırırırlar ki, bu hissləri uşaq evində kimsəsiz uşaqlara aşılama bilmirlər. 11% respondentin fikrinə əsaslanaraq deyər bilərlik ki, valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqlar cəmiyyət üçün, vətən üçün faydalı insan ola bilirlər, hətta ailələri ilə yaşayan uşaqlardan daha çox faydalı ola bilirlər, uşaq evində tərbiyə olunan uşaqlar ailədə laqeyd, egoist, özünü düşünən “vətəndaş” kimi böyüyənlərdən daha faydalı olurlar. 82% respondentə görə isə cəmiyyət üçün, vətən üçün faydalı insan olmaq insanın özündən asılıdır. Bunun üçün onun ailə mühitində və ya uşaq evində böyüməsinin heç bir fərqi yoxdur.

Valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqların uşaq evini tərk etdikdən sonrakı yaşantılarını öyrənmək məqsədilə verdiyimiz suala respondentlər aşağıdakı kimi cavab vermişlər.

Valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqlar uşaq evini tərk etdikdən sonra adətən:

- a) küçədə dilənçi vəziyyətində yaşayırlar----- 36%
- b) cinayət edərək həbsxanaya düşürlər----- 13%
- c) cəmiyyətdə özlərinə layiq yer tuturlar----- 32%
- d) hər cür vəziyyətə düşə bilirlər----- 19%

“Uşaq evlərinin məzunlarına dövlət hansı yardımı etməlidir?” sualı ilə müraciət etdiyimiz respondentlərin əksəriyyəti - 68%-i “mütləq işlə təmin etməlidir” cavabını seçmişdir. 20% respondentə görə, dövlət məzunları evlə təmin etməlidir. 10% respondentin fikrincə, dövlət uşaq evlərinin məzunlarını həm evlə, həm də işlə təmin etməyə borcludur. Bəzi respondentlər dövlət tərəfindən məzunlar üçün yataqxana tikilməsini təklif edirlər. Bir sözlə, dövlət uşaq evlərinin məzunlarına hər zaman qayğı göstərməlidir. 2% respondent isə bu fikri təklif edirlər. Onlara görə, dövlət məzunlara heç bir yardım etməməlidir.

“Cəmiyyətdə uşaq evlərinin məzunları haqqında formalaşan sosial stereotiplər nədir?” sualına respondentlər aşağıdakı kimi cavab vermişlər:

- a) onlara yazıqları gəlir, hallarına acıyırlar ----- 76%
- b) onlar cəmiyyətdən daim kənarlaşıdırılır, alçaldılırlar ----- 24%

“Bəs, siz özünüz uşaq evlərinin məzunları haqqında nə fikirləşirsiniz?”- sualına respondentlərin əksəriyyəti “yazığım gəlir” cavabını vermişdir. Bəzi respondentlərə görə, valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqlar vətəninə layiqli vətəndaş olmalı, gələcək həyatlarını yaxşı qurmaq üçün yüksək biliyə yiyələnməli, cəmiyyətdə layiqli yer tutmalıdırlar.

Aparılan tədqiqat nəticəsində cəmiyyətdə formalaşan sosial stereotiplər barəsində aşağıdakı nəticəyə gəldik:

- valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqların uşaq evləri, internatlarda yaxşı yaşamaları üçün müvafiq orqanların bir sıra tədbirlər görməsi vacibdir;
- uşaq evlərinin məzunlarına daha çox diqqət ayrılması, qayğı göstərilməsi, onların işlə, evlə təmin edilməsi onların gələcək həyatının təminatı üçün qarant rolunu oynayır.

Tədqiqatdan aşağıdakı nəticələrə gəlmək olar:

1. Azərbaycanda valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqlar üçün nəzərdə tutulan uşaq evləri və internat məktəblərində uşaqların sayının artmasının başlıca səbəbi yoxsulluqdur. Baxmayaraq ki, apardığımız sorğuda respondentlərin əksəriyyəti uşaqların uşaq evlərinə və internat məktəblərinə düşməsinin əsas səbəbi kimi valideynlərin öz uşaqlarından imtina etməsini və valideynlərin vəfat etməsini göstərir. İnsanlarda bu fikirlərin yaranması təsadüfi deyil. Çünki uşaq evləri yaradılarkən əsas məqsəd valideynləri vəfat etmiş uşaqlara sığınacaq, qida, geyim, təhsil vermək olmuşdur.

İnsanlarda belə bir fikir formalaşmış ki, yalnız uşağın valideynləri öldükdən və onlara baxan olmadığından sonra uşağı uşaq evinə və ya internat məktəbinə vermək olar. Amma həm bizim apardığımız tədqiqatdan, həm də müvafiq orqanların verdiyi məlumatlardan məlum olur ki, uşaq müəssisələrində “sosial yetimlər”in, yəni valideynləri sağ olan, lakin müxtəlif səbəblərə görə (yoxsulluq, boşanma, həbsxanada olma) uşaq müəssisələrində yerləşdirilən uşaqların sayı “bioloji yetimlər”dən kifayət qədər çoxdur. 2008-ci ilin statistik məlumatlarına əsaslanaraq deyə bilərik ki, Azərbaycanda mövcud olan uşaq müəssisələrində yaşayan 17 minə yaxın uşağın yalnız 1743 nəfəri valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqlardır. Azərbaycana Birgə Yardım (UAFA) təşkilatı tərəfindən 2012-ci ildə aparılmış “Uşaqların internat evlərinə verilməsi səbəbləri” adlı tədqiqat zamanı məlum olmuşdur ki, uşaqların uşaq müəssisələrinə verilmələrinin başlıca səbəbləri yoxsulluq və valideynlərin boşanmasıdır.

2. Kimsəsiz uşaqlar üçün nəzərdə tutulan uşaq müəssisələrindəki uşaqların psixoloji vəziyyəti ürəkəçən deyil. Tədqiqat zamanı bu müəssisələrdə müxtəlif cür uşaqlara rast gəlinir. Onlar arasında istər sakit, ətrafdakıların az ünsiyyət quranlar, istərsə də aqressiv, ünsiyyətçil olanlar da var. Nisbətən böyük uşaqlar arasında bu cür hallara daha çox rast gəlinir. Eyni zamanda onlardan bəziləri uşaq müəssisələrindən kənara çıxmaq istəmir. Səbəbini isə ətrafdakıların ünsiyyətdə olmaq istəməmələri ilə izah edirlər. Onların fikrincə, onlar üçün ən yaxşı məkan uşaq evidir.

Böyük yaşlı uşaqlardan fərqli olaraq kiçik yaşlı uşaqlar sakit, utancaq və bir qədər də nədənsə ehtiyatlanan, qorxan vəziyyətdədirlər. Sorğuda iştirak edən respondentlərin əksəriyyətinin fikrincə, uşaq müəssisələrində böyüyən uşaqlar sakit, özlərinə qapalı, ünsiyyəti sevməyən olurlar, uşaqların əksəriyyətində psixoloji zədələr var. Bu zədələr ailə mühitindən gəlsə də, uşaq müəssisələrində onlarla lazımi işin aparılması olduqca vacibdir.

Eyni zamanda onların təhsil səviyyəsinin ailə mühitində böyüyən uşaqların təhsil səviyyəsindən aşağı olduğu da müəyyən edilmişdir.

Bu müəssisələri tərk etdikdən sonra məzunların həyatı uşaq müəssisələrində keçirdikləri həyatdan heç də fərqlənmir, hətta bəzən ondan da pis olur. Düzdür, onlar arasında öz həyatlarını nisbətən yaxşı qurmağı bacaranlar da var, ancaq bu göstərici çoxluq təşkil etmir. Rəyi soruşulanların əksəriyyətinin fikrincə, uşaq müəssisələrinin məzunları küçədə dilənçi vəziyyətində yaşayırlar və ya müəyyən bir işdə çalışsalar da məvacibləri çox zaman minimum əmək səbəbindən aşağı olur.

Araşdırmalarımızdan gəldiyimiz nəticəyə görə, uşaq evləri və internat məktəbləri valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqların yaşaması üçün münasib yer deyildir. Müəyyən mənada bu müəssisələrdə kimsəsiz uşaqların maddi tələbatlarını ödəyə bilsələr də mənəvi tələbatlarını, yəni isti ana qucağını, valideyn sevgisini əvəzləyə bilmirlər. Bütün

bunları nəzərə alan bir çox inkişaf etmiş ölkələrdə artıq institutlaşma tipli müəssisələr bağlanmış, valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqlar foster ailələrdə yerləşdirilmişlər. Həmin müəssisələrin saxlanılmasına çəkilən xərclər isə foster ailələrə yönəldilir.

Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, artıq Azərbaycan Respublikasında da bu istiqamətdə mühüm addımlar atılır. Valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqlarla görülməli sosial işin əsas məqsədi müəssisələrdəki uşaqları ailələrinə qaytarmaq və ya foster ailələrdə yerləşdirmək və eyni zamanda cəmiyyətdə kimsəsiz uşaqlara qoyulmuş stigmatizasiyanın ləğvinə nail olmaqdır.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İ.Əliyevin 2006-cı il martın 29-da imzaladığı Sərəncama əsasən ölkəmizdə həyata keçirilən “2006-2015-ci illər müddətində Azərbaycan Respublikasında dövlət uşaq müəssisələrindən uşaqların ailələrə verilməsi (De-institusionalizasiya) və alternativ qayğı” Dövlət proqramının əsas məqsədi valideynlərini itirmiş və valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqların ailə mühitində sağlam inkişafı və cəmiyyətə inteqrasiyasını təmin etmək üçün onların dövlət təlim-tərbiyə müəssisələrindən ailələrə verilməsi və alternativ qayğının təşkili mexanizmlərinin yaradılması və tətbiqindən ibarətdir. Uşaq Hüquqlarına dair Konvensiyanın müddəalarında deyildiyi kimi, uşağın yeri ailədir. Ən son vasitə kimi uşağı uşaq müəssisəsində yerləşdirmək olar.

Uşaq valideynlərinin olub-olmamasından asılı olmayaraq millətin, dövlətin gələcəyidir. Uşaqların millətə, dövlətə faydalı vətəndaş, övlad kimi yetişməsi üçün, ilk növbədə, uşaqların normal ailə şəraitində böyüməsinə şərait yaradılmalıdır.

Bu gün Respublikamızda Dövlət uşaq müəssisələrində tərbiyə alan və 18 yaşı tamam olduqdan sonra bu müəssisələri tərk edən valideyn himayəsindən məhrum və kimsəsiz uşaqların yaşayış sahəsi ilə təmin olunması prezident İlham Əliyevin və Azərbaycanın birinci xanımı, Heydər Əliyev Fondunun prezidenti Mehriban xanım Əliyevanın diqqət mərkəzindədir. Belə ki, M.Əliyevanın təşəbbüsü ilə inşa edilən Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyi yanında Dövlət Sosial Təminat Xidmətinin Abşeron rayonu "Məzun evi" sosial müəssisəsi Dövlət uşaq müəssisələrinin hər iki valideynini itirmiş və valideyn himayəsindən məhrum olmuş məzunlarının istifadəsinə verilməsi bunun daha bir göstəricisidir. Bütün mənzillər lazımi mebel, inventar, mətbəx avadanlığı və yataq dəstləri ilə təchiz edilib, normal yaşayış üçün şərait yaradılıb. Müəssisədə 50 yerlik kafe və mətbəx, bərbərxana, ticarət salonu, stolüstü oyunlar və internet zalları, camaşırxana var ki, onlarda məzunların bir qismi işlə təmin olunmuşlar.

Burada yaşayan gənclərin məşğulluğunun artırılması məqsədilə Beynəlxalq Miqrasiya Təşkilatının ölkəmizdəki nümayəndəliyinin dəstəyi ilə xalça və tikiş sexləri fəaliyyət göstərir. Yaxın zamanlarda burada bir neçə peşə üzrə hazırlıq kurslarının təşkili nəzərdə tutulub.

Bu gənclər yaşıllaşdırma müəssisəsində, qaçqın və köçkünlər üçün nəzərdə tutulan yaşayış binasının tikintisində, karton fabrikində işlə təmin olunurlar.

Apardığımız tədqiqatdan irəli gələrək bir sıra problemlərin işlənilməsinə zəruri hesab edirik:

1. Valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqlarla mütləq şəkildə uzunmüddətli psixososial reabilitasiya işləri görülməlidir.

2. Uşaq müəssisələrinin sakinləri olan uşaqlar qısa müddət ərzində foster ailəyə yerləşdirilməli və ya uşağın öz bioloji ailəsində qalması münasib deyilsə, alternativ qayğı proqramından faydalanması daha məqsədəuyğundur.

3. Uşaqlar ailələrdə yerləşdirilən zaman ailə və uşaqla ayrı-ayrılıqda sosial işçilərin məşğul olması zəruridir. Bunu etməkdə başlıca məqsəd əvvəlcədən ailə ilə uşağın bir-birinə uyğunluğunu aşkarlamaqdan, hər iki tərəfi yeni mühitə uyğunlaşdırmaqdan ibarətdir. Yaddan

çıxarmaq lazım deyil ki, uşaq ailənin uşağa ehtiyacı olduğuna görə yox, uşağın ailəyə ehtiyacı olduğu üçün ailədə yerləşdirilir.

Gələcəyimiz olan uşaqların tam hüquqlu şəxsiyyət kimi formalaşmasında dövlətin rolu nə dərəcədə əhəmiyyətlidirsə, cəmiyyətin bu uşaqlara münasibəti, onlara daha həssas yanaşılması, problemlərinə diqqət yetirilməsi, onlara mənəvi cəhətdən dəstək olmaq hər birimizin vətəndaşlıq borcumuzdur.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat

1. “Azərbaycan Respublikasında dövlət uşaq müəssisələrindən uşaqların ailələrə verilməsi (De-Institusionalizasiya) və alternativ qayğı Dövlət Proqramının (2006-2015-ci illər)” təsdiq edilməsi barədə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı. Bakı, 29 mart, 2006-cı il, № 1386.

2. Seyidov N., Məmmədova F., Hüseynova İ. «Uşaqların vəziyyəti –Azərbaycan. Valideyn himayəsindən məhrum olmuş və valideyn himayəsindən məhrum olma riski ilə üzləşən uşaqların vəziyyətinin uşaq hüquqlarına əsaslanmış təhlili». Bakı, 2008.

3. Лангмейер Й., Матейчек З. Психическая депривация в детском возрасте. Прага: «Авиценум». Медицинское издательство, 1984, 334 с.)

4. Психология сиротства: А.М.Пригожан, Н.Н.Толстых. Москва, 2007, с 96.

5. Дивичина Н. Ф. Социальная работа с неблагополучными детьми и подростками. Конспект лекций. – Ростов Н/Д.. «Феникс», 2005, 288 с. (Серия «Сессия без депрессии»)

6. Ministry of Education Republic of Azerbaijan., UNICEF. Assessment of residential institutions in Azerbaijan. 2009

7. Family Matters. A study of institutional childcare in Central and Eastern Europe and Former Soviet Union. Richard Carter.səh 44

8. Kareter R. Family affairs: The investigation of the institutional child care system of the Central and Eastern and Post Soviet Union. London Every Child, 2005, 43 p.

9. Bakı. Trend:20 Noyabr 2015

Натаван НАДЖАФОВА

ФОРМИРОВАНИЕ ДЕТЕЙ, ЛИШЕННЫХ РОДИТЕЛЬСКОЙ ОПЕКИ, КАК АКТИВНЫХ ЧЛЕНОВ ОБЩЕСТВА В КОНТЕКСТЕ СОЦИОЛОГИЧЕСКОГО ИССЛЕДОВАНИЯ

Резюме

Цель: социальная политика, проводимая государством по формированию детей, лишенных родительской опеки как активных членов общества, исследование мер, предпринятых в этой области

Методология: отношение общества к детям из этой категории оценивается в контексте эмпирического социологического исследования. Проанализированы, обобщены и сделаны выводы результатов социологического опроса

Научная новизна: исследование условий проживания детей-сирот и детей, лишенных родительской опеки, в детских учреждениях, передача детей из учреждений в семьи, их воспитание, а также интеграция в общество, сделаны выводы, выдвинуты практические рекомендации

Ключевые слова: детский дом, общество, государственная программа, стереотипы, детские учреждения, родитель, опека.

Natavan NAJAFOVA

**FORMATION OF CHILDREN, DEPRIVED OF PARENTAL CARE, AS
ACTIVE MEMBERS OF THE SOCIETY IN THE CONTEXT OF SOCIOLOGICAL
RESEARCH**

Abstrakt

Purpose: The goal is a social policy pursued by the state to form children deprived of parental care as active members of society, a study of the measures taken in this area.

Methodology : the attitude of society to children from this category is evaluated in the context of empirical sociological research. Analyzed, summarized and made conclusions of the results of a sociological survey.

Scientific novelty: a study of the living conditions of orphans and children deprived of parental care in children's institutions, the transfer of children from institutions to families, their upbringing, as well as integration into society, conclusions were drawn, practical recommendations were put forward.

Keywords: orphanage, society, state program, stereotypes, childcare facilities, parent, guardianship.

Rəyçi: BDU-nun dosenti, f.f.d. Hörmət Cavadova

Qəbul edilib: 01.11.2019